

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:2 • 2011

De heliga hertigarna Erik och Valdemar

CHRISTIAN LOVÉN *Göteborgs universitet*

HERMAN BENGTTSSON *Upplandsmuseet, Uppsala*

Denna uppsats behandlar efterdyningarna av maktkampen mellan kung Birger Magnusson och hans bröder, hertigarna Erik och Valdemar. Ett egendomligt dokument från 1322 och några senare uppgifter tyder på att hertigarna ombegravdes i Uppsala domkyrka och lanserades som helgon. Skälet var politiskt – att stärka barnkungen Magnus Erikssons legitimitet genom att göra hans far till helgon. Förfarandet hade gott om äldre förebilder i hela Europa men var föräldrat och kulturen i Uppsala tog aldrig fart. Undersökningen visar också att Erikskrönikan sannolikt kan dateras till 1320–1321.

Hertigarna Eriks och Valdemars gravplats

I Erikskrönikans slutparti berättas den bekanta historien om hur hertigarna Erik och Valdemar genom svek togs till fånga av sin bror kung Birger. Det skedde på Nyköpings slott julen 1317, och de sattes i tunga bojor och fick ligga i en tornkällare. Slottet belägrades av deras egna styrkor, men de svält ihjäl. De avled troligen i februari 1318, men liken utlämnades först under sensommaren. De begravdes i Storkyrkan i Stockholm: ”J stokholme loto the them begaa / i bya kirkionne badha twa”.¹ Året efter sattes Eriks treåriga son Magnus på tronen.

1. Jerker Rosén, *Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder: studier i nordisk politisk historia 1302–1319* (Lund 1939) s. 297f.; *Erikskrönikan*, utg. av Rolf Pipping, 2. uppl. (Stockholm 1963) v. 4282f. Bjarne Beckman, ”När avledo hertigarna Erik och Valdemar?”, *Historisk tidskrift* 62 (1942) s. 71–79, diskuterar möjligheten att kropparna hade balsamerats.

Christian Lovén, f. 1956, är docent i konstvetenskap och undervisar vid Göteborgs universitet.

Herman Bengtsson, f. 1963, är fil. dr i konstvetenskap, antikvarie vid Upplandsmuseet i Uppsala.

De är två av huvudförfattarna till *Uppsala domkyrka 1–6* (Sveriges kyrkor vol. 227–232, Uppsala 2010).

E-post: christianloven@hotmail.com och herman.bengtsson@upplandsmuseet.se

Fyra år efter Stockholmsbegravningen, i november 1322, tillkännagav ärkebiskop Olov Björnsson och Uppsalas domkapitel att de på rikets råds begäran mottagit hertig Eriks lik som deposition, med möjlighet för envar som därtill vore hugad och hade rätt, att återta det nu eller i framtiden.² Vittnen var flera biskopar, drotsen Knut Jonsson samt tre stormän. Ingenting sägs om hertig Valdemars kvarlevor.

Handlingen är bara känd i avskrift från omkring 1700. Den finns i den stora excerpt- och avskriftssamling som upprättades av Johan Peringskiöld då han ledde Antikvitetsarkivet. Dokumentet är också tryckt i Peringskiölds *Monumenta Ullerakerensia* (1719), enligt Ina Friedländer efter originalet.³ Det finns inga skäl att betvivla textens äkthet.

Brevet saknar paralleller, åtminstone i det svenska materialet. Flyttning av kvarlevor har andra belägg, men inte att ett lik anges vara deponerat och vänta på intressenter.

Vad som hände sedan framgår av en sekundärt införd anteckning i Uppsala domkyrkas register (1344).⁴ Diplomatariets utgivare daterar den paleografiskt till efter 1400-talets mitt och antar att den ursprungligen varit en lös anteckning som kopierats. Här uppräknas en omfattande uppsättning föremål och skrudar som en av änkorna hade donerat till domkyrkan efter hertigarnas död (*post mortem ducum*). Det bör ha skett någon gång på 1320-talet. Några av textilierna var avsedda "att läggas över graven" (*ad ponendum super sepulcrum*). Att texten nämner båda hertigarnas död tyder på att det handlade om en dubbelgrav, och många av föremålen hade givits i två exemplar.

Källan är inte en donationshandling utan en minnesanteckning. Det gör att det inte kan handla om en planerad men aldrig realiserad gåva. Däremot kan en sträng kritiker påpeka att det inte framgår att graven existerade, att det skulle kunna handla om en planerad grav. En tidigare obeaktad eftermedeltida uppgift synes dock avgöra saken.

2. "ad petitionem et instanciam Dominorum Consiliariorum regni recipimus corpus Magnifici Principis Domini Ducis Erici ut depositum, salvo jure cuiuslibet volentis et valentis ipsum petere vel recipere tanquam sibi de jure aliquo debitum nunc aut etiam in futurum"; *Diplomatarium Suecanum* (DS) (Stockholm 1829-) nr 2357.

3. Ina Friedländer, *Peringskiölds diplomatarium* (Stockholm 1971) s. 154f. med not 9. Jfr Harald Olsson, *Johannes Messenius. Scandia illustrata: studier i verkets tillkomstshistoria och medeltidspartiets källförhållanden* (Lund 1944) s. 241–245.

4. DS 3845; Johan Peringskiöld, *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata eller Ulleråkers häradz minnings-merken med nya Upsala* (Stockholm 1719) s. 58; Jan Svanberg, "Medeltida bildkonstverk i Stockholms kyrkor", *Sankt Eriks årsbok* (1993) s. 205f.

I maj 1702 härjades Uppsala av en förödande stadsbrand som även drabbade domkyrkan. I samband med återuppbyggnadsarbetena under den följande tiden påträffades en ovälvd, tegelmurad grav i närheten av högaltaret i högkoret. Graven var omkring 180 centimeter lång och 105 centimeter bred. Enligt kyrkvärden och rådmannen i Uppsala, Carl Gustav Frediani, var den täckt av två släta "marmorhällar" (d.v.s. kalkstenshällar), placerade ovanpå varandra. Inuti graven stod två ekkistor överdragna med läder och dekorerade med guldkronor. Kistorna innehöll kvarlevorna efter två individer. Trots att de var gamla och förmultnade ansåg man sig kunna konstatera att benen låg i ursprunglig ordning. Frediani påpekade att det ena skelettet var något större och kraftigare än det andra. Han drog därför slutsatsen att den ena individen var omkring 30 år gammal och den andra 16–18 år. Den äldre individen borde, enligt Frediani, vara hertig Erik och den yngre Magnus Ladulås äldste son Erik, som dog redan 1279. På grund av sitt bräckliga tillstånd föll kistorna vid öppnandet sönder, och någon utförligare dokumentation kunde därför inte göras.⁵

Uppgiften att Magnus Ladulås 1279 lät begrava sin förstfödde son Erik i Uppsala finns i flera medeltida källor.⁶ Kung Magnus hade på hösten 1276 firat bröllop med Hedvig av Holstein. Eftersom Erik inte tycks ha varit något frillobarn måste han vid sin död ha varit i tvåårsåldern. Det är därför uteslutet att det var hans kvarlevor som återfanns i domkyrkan vid 1700-talets början.

Arrangemanget tyder i stället på att de skelett som påträffades här rörde från hertigarna Erik och Valdemar, vilka rimligtvis bör ha fått en påkostad begravning i närheten av högaltaret. Domkyrkan var under uppbyggnad, och högkoret hade tagits i bruk bara några år tidigare.⁷ Uppgiften om de två släta kalkstenshällarna ovanpå varandra har en motsvarighet i Erik den heliges tomma grav i Gamla Uppsala som iordningställdes vid 1300-talets början.⁸ Kistornas läderklädsel tyder på att

5. Carl Gustav Frediani, *Uplands kyrkiors märckwärdigheter* (Uppsala u.å.) s. 17f.

6. *Annales Suecici medii aevi: svensk medeltidsannalistik*, kommenterad och utgiven av Göte Paulsson (Lund 1974) s. 271, 280; Ericus Olai, *Chronica regni Gothorum* [1], red. Ella Heuman & Jan Öberg (Stockholm 1993) s. 87. Uppgiften anförs i Peringskiöld (1719) s. 57.

7. Den första belagda begravningen i högkoret skedde 1318, se Christian Lovén, Herman Bengtsson & Markus Dahlberg, *Uppsala domkyrka 3: byggnadsbeskrivning: byggnadshistoria: domkyrkans konsthistoriska ställning*, Sveriges kyrkor 229 (Uppsala 2010) s. 305.

8. Else Nordahl, 'templum quod Ubsola dicitur' i *arkeologisk belysning* (Uppsala 1996) s. 33f. Sankt Eriks grav i Gamla Uppsala hade återupptäckts 1302.

de var medeltida. Paralleller finns i Roskilde domkyrka, där kung Kristian I (död 1481) och drottning Dorotea (död 1495) vilar i läderklädda träkistor.⁹ Att kistorna var prydda med guldkronor tycks inte ha några medeltida analogier men är ett starkt indicium för att de hade tillverkats till en furstlig begravning. Frediani kan i sin egenskap av kyrkvärd ha sett en del skelett i samband med gravöppningar i domkyrkan, men han hade knappast någon osteologisk kompetens. Hans tolkning av individernas ålder byggde nog helt enkelt på hans föreställning om vilka som låg i graven. Han trodde tydligen inte att även Valdemar ombegravts i domkyrkan och visste inte hur gammal den förstfödde Erik var då han dog. I själva verket var hertig Erik vid sin död 1318 omkring 35 år, medan Valdemar var något yngre.

Egendomligt är att flyttningen av kvarlevorna inte tycks ha varit bekant i Uppsala vid slutet av medeltiden. Den nämns inte i de krönikor som skrevs av Uppsalakaniken Ericus Olai (omkr. 1470) och ärkebiskopen Laurentius Petri (1559).¹⁰ Samma sak gäller Olaus Petri i hans krönika (1530-talet). Inte heller Johannes Schefferus omtalar flyttningen i sin *Upsalia* (1666). Såväl 1322 års brev som förteckningen över hertiginnan Ingeborgs gåva finns tryckta i Johan Peringskiölds stora Uppsalaskildring 1719, och han anger att Eriks lik begravdes i domkyrkan. Han tycks dock ha ansett att även Valdemar lades här då han nämner "hertigarnas grav" – även om han på ett annat ställe omtalar "hertigens grav" – men han tigger om själva gravplatsen.¹¹ Johannes Messenius (död 1636) kände till 1322 års brev men tydligen inget mera. Han hävdade att Erik flyttades till Uppsala men att Valdemar låg kvar i Stockholm. En lokal tradition om att gravplatsen var där fanns också: Storkyrkans väldiga sjuarmade ljusstake skulle ha skänkts i samband med begravningen och varit placerad på själva graven. I slutet av 1600-talet skall graven ha brutits upp, varvid man påträffade rester av dyrbara textilier.¹² Ingenting sägs dock om skelett, vilken stärker tesen att båda liken flyttats – att benen skulle ha förintats i en inomhusgrav samtidigt som textilier bevarats är uteslu-

9. Erik Moltke & Elna Møller, *Roskilde domkirke* (Köpenhamn 1951) s. 1832–1835.

10. Laurentius Petri nämner begravningen i Stockholm, *Scriptores rerum Svecicarum mediæ ævi*, vol. 2:2, red. Erik Michel Fant (Stockholm 1828) s. 92.

11. Peringskiöld (1719) s. 57f.

12. Johannes Messenius, *Scondia illustrata*, vol. 15 (Stockholm 1705) s. 54; Olsson (1944) s. 241ff.; Ivar Simonsson, "Storkyrkan som kröningskyrka samt andra kungliga och furstliga ceremonier därstädes", *Sveriges kyrkor 17* (1924) s. 202.

tet.¹³ Ljusstaken är också stilistiskt yngre än den tillfälliga gravplatsen i Stockholm.¹⁴

Flyttningen av hertig Eriks lik till Uppsala noteras av flertalet moderna historiker som har behandlat tidsskedet, men händelsen kan inte sägas vara välkänd. Det förefaller som om Bjarne Beckman och Ingvar Andersson är de enda som anger att också Valdemars lik flyttades.¹⁵

Helgonen Erik och Valdemar

Det finns ett senmedeltida belägg för att Erik och Valdemar hade helgonrykte, Ericus Olais krönika från omkring 1470. I skildringen av striderna 1307 skriver Ericus att hertigarna betraktas som helgon fastän de på grund av högmod var ansvariga för krig, mord, plundring och annat ont.¹⁶ Att han uttrycker sig i presens tyder väl på att helgonryktet ännu levde, men formuleringen antyder ingen intensiv kult. Ericus var initierad: han hade varit kanik vid Uppsala domkyrka sedan åtminstone 1459, och uppgiften kan därför inte avfärdas.

Belägget får stöd av en latinsk klagodikt, eller klagosång, med ökänt ursprung, känd i flera eftermedeltida avskrifter.¹⁷ Här behandlas hertigarnas död i Nyköping och hur några av de ansvariga avrättades på Brunkeberg vid Stockholm 1319. I avskriften i Palmskiöldska samlingen (omkr. 1700) i Uppsala universitetsbibliotek lyder näst sista versen, i svensk översättning: "Hertig Erik är nu och alltid vän med [förenad i vänskap med] Kristus kungen. Och herr Valdemar – avhållen nu och i evighet – regerar nu med Gud."¹⁸ Orden om Valdemar som "regerar nu med Gud" (*regnāt jam cum Deo*), har en rad paralleller i hagiografiska sammanhang.¹⁹ I en annan handskrift står emellertid *regnabit cum Deo*,

13. Vi tackar Maria Vretemark för hjälp i denna fråga.

14. Svanberg (1993) s. 207ff.

15. Bjarne Beckman, *Matts Kättilmundsson och hans tid 2* (Stockholm 1954) s. 121; Ingvar Andersson, *Erikskrönikans författare* (Stockholm 1958) s. 102.

16. "Et reputantur sancti, qui tantis malis guerrarum, homicidiorum, rapinarum ceterorumque innumerabilium malorum nullo jure sed sola sua superbia prestiterunt"; Ericus Olai 28:26, s. 109; Bjarne Beckman, *Matts Kättilmundsson och hans tid 1* (Stockholm 1953) s. 140.

17. Textredogörelse i Bengt R. Jonsson, *Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering* (Uppsala 2010) s. 262.

18. "Christo Regi Dux Ericus nunc et semper est amicus, / Dominusque Valdemarus regnat jam cum Deo charus / Nunc et omni tempore"; tryckt i *Scriptores rerum Svecicarum medii ævi* 2:2, s. 172. Vi tackar Claes Gejrot för översättningen. En tämligen fri översättning till svenska finns också i Nils Svanfeldt, *Sång- och visbok* (Stockholm 1936) s. 1f.

19. Jacques-Paul Migne (red.), *Patrologiae cursus completus: series Latina* (PL) (Paris 1844–64), <<http://pld.chadwyck.co.uk/>>. Exempel är PL 125, Hincmar av Reims, Vita sancti

det vill säga i futurum. Även denna form har paralleller, men inte lika tydliga.²⁰ Genom att futurumformen förefaller bryta mot de föregående raderna och har färre paralleller kan den misstänkas vara korrupt. Orden om Erik som förenad i vänskap med Kristus (*Christi amicus*) användes om helgon men också som en mera allmän beteckning för troende.²¹

Klagodikten har av forskningen givits två mycket skiljaktiga dateringar, omkring 1320 eller tidigast 1520-talet, men Bengt R. Jonsson har visat att den tidigare dateringen måste vara korrekt.²² Den antas av Beckman ha tillkommit redan då hertigarna vilade i Stockholm.²³ Argument för detta är att den nämner kung Birgers fördrivande men inte hans död 1321. Den omtalar Brunkeberg som plats för avrättningen utan att ange var i landet detta låg, vilket tyder på Stockholmsanknytning. Det sistnämnda skulle också kunna användas som ett argument för en sen datering av dikten, eftersom Brunkeberg kanske inte var någon allmänt känd plats förrän efter slaget där 1471.

Helgonanspelningen gör det mera troligt är att det handlade om en inskrift vid graven i Uppsala domkyrka. Att klagodikten ger Valdemar det mest tydliga helgonepitetet pekar också mot Uppsala: i domkyrkans kalendarium (1344) nämns Valdemar före Erik under annversariedagen 16 februari. Anledningen kan ha varit att Valdemar hade grundat en prebenda vid domkyrkan.²⁴

Dikten är alltför lång för att ha varit inhuggen på själva gravhällen, och den borde i så fall ha inletts men orden *Hic jacet* (Här vilar) eller liknande. Den kan i stället ha varit en inskrift på en tavla uppsatt över graven. Ordinära epitafier över avlidna dyker upp i Sverige först i slutet

Remigii: "beatissimorum hominum jam cum Deo regnantium" och PL 152: Sanctus Bruno, auctoris variis, sectio 6: "pro Brunone, quem jam cum Deo regnare credimus". Vi tackar Åslaug Ommundsen, som identifierat paralleller i PL, och Anders Frøjmark för hjälp i denna fråga.

20. *Sveriges historiska och politiska visor*. D. 1, *Från äldre tider intill år 1650* samlade och utgifna af Gunnar Olof Hyltén-Cavallius och George Stephens (Örebro 1853) s. 79–81. PL 211, D. Absalonis abbatis Sprinckirsbacensis, Sermones festuales, Sermo 26: "in quo modo regnat Christus cum angelis, et in futuro regnabit cum omnibus sanctis"; jfr. PL 155 col. 815C.

21. PL 174, Hariulfus Aldenburgensis, Chronicon Centulense, Liber primus caput 22: "Sepultus est ergo Christi amicus et gloriosus confessor Richarius" men däremot PL 57, Maximus Taurinensis, Sermones, Sermo 93: "Christi amicus non est qui die dominico ad ecclesiam non convenit".

22. Jonsson (2010) s. 141–148.

23. Beckman (1954) s. 361.

24. Uppsalakalendariet i DS vol. 2:2 s. XII; Beckman (1942) s. 59.

av medeltiden.²⁵ En tidig inskriftstavla vore därför ännu ett tecken på att det handlade om en helgonkult. Ett rimmat epitafium fanns över Magnus Ladulås grav i Stockholms franciskankyrka, utan helgonepitet i texten men med en senare belagd helgonkult. I Södertälje kyrka fanns en inskriftstavla på hexameter om lokalhelgonet Ragnhild. Associationerna går också till en inskriftstavla i Gamla Uppsala kyrka som ihågkom återfinnandet av Erik den heliges grav 1302.²⁶ Ett långt tidigare skandinaviskt exempel är ”Tabula Othonensis” från 1095 i Knut den heliges grav i Odense. Den var emellertid en kopparplatta som lades ned i kistan, inte en inskriftstavla.²⁷

De tyger att lägga på graven som en av änkorna hade skänkt måste tolkas som gravtäckan, och sådana är nästan bara kända på helgongravar. Exempel är Holmgers grav i Skokloster, Katarinas i Vadstena och Hemmings i Åbo.²⁸

Att båda bröder omgavs av helgonrykte hade paralleller.²⁹ I Odense i Danmark vördades Knut den helige, dödad 1086. Vid samma tillfälle dödades brodern Benedikt, och trots sin mindre bemärkta roll vilade han intill Knut i ett eget skrin.³⁰

Det är anmärkningsvärt att hertigarnas grav inte uppmärksammades och vördades i senare tid. Ingen sten finns upptagen i de förteckningar över domkyrkans gravstenar som gjorts alltsedan det tidiga 1600-talet. Förklaringen kan finnas i Fredianis beskrivning av de två kalkstenshällarna över graven som släta, alltså utan inskrift. Vidare återinvigdes domkyrkans högaltare 1466 efter att ha flyttats och höjts. Det handlade om en stor omdisposition av högkoret.³¹ Här låg hertigarna begravda, och kanske var det nu som graven blev osynlig.

En bidragande orsak till glömskan kan ha varit hertig Eriks namn.

25. Ett tidigt exempel är det nu försvunna epitafiet över kaniken Jakob Gisleson († 1490) i Uppsala domkyrka. Jfr Johannes Schefferus, *Upsalia* (Uppsala 1666) s. 233.

26. Tryggve Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare*, (Storuman 1983) s. 364, s. 283f.; Anders Fröjmark, ”Ragnhild”, *Svenskt biografiskt lexikon* 29 (Stockholm 1995–1997), s. 613ff.; Einar Carlsson, *Translacio archiepiscoporum* (Uppsala 1944) s. 53–56.

27. Martin Clarentius Gertz, *Vitae sanctorum Danorum* (Köpenhamn 1908–12) s. 29f., s. 60ff.

28. Anne Marie Franzén & Nils Cleve, ”Gravtäckan”, *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* (Malmö m.fl. 1956–) bd 5, sp. 447 ff. Vi tackar Anders Fröjmark för detta påpekande.

29. André Vauchez, *Sainthood in the later Middle Ages* (Cambridge 1997 [1988]) s. 179f.

30. Birgitte Bøggild Johannsen & Hugo Johannsen, *Odense domkirke S. Knud. Inventar* (Köpenhamn 1995) s. 424–457.

31. Lovén *et al.* (2010) s. 356–361.

Han måste snart ha hamnat i skuggan av Erik den helige. Det finns flera belägg för att helgon med samma namn flöt samman, och kulten av kung Erik hade redan uppslukat minnet av en munk Erik som hade dödats nära Uppsala på 1000-talet.³²

Stora och små helgon

På 1200-talet skaffade sig påvedömet ett allt starkare inflytande över helgonkulten, och från mitten av 1300-talet började man skilja mellan kanoniserade helgon, *sancti*, och övriga, *beati*. Skillnaden upprätthölls dock sällan, och kanonisering var inte nödvändig för kulten av lokala eller nationella helgon.³³

Den latinska klagodikten och Ericus Olais krönika tyder på att hertigarna under en period sågs som helgon, men bristen på andra belägg visar att kulten aldrig tog fart.

Erik och Valdemar var kungliga helgon, här i fortsättningen kallade furstehelgon, och de verkar ha varit de sista av sin art i Sverige. De viktiga skandinaviska furstehelgonen hade levt under den äldre medeltiden. Äldst och mest betydelsefull var Olov i Trondheim, följd av flera danskar och Erik i Uppsala.³⁴ Nyttillskott skedde dock. I Danmark tillkom kung Erik Plovpenning, död 1250, och i Norge kung Håkon Håkonsson, död 1263.³⁵ Hertigarnas far Magnus Ladulås, död 1290, hölls som helgon av franciskanerna.³⁶ De isländska Flatöannalerna från omkring 1390 uppger att Magnus Eriksson, drunknad i Norge 1374, kallades helig.³⁷ Enligt Ericus Olai ansåg danskarna att drottning Margareta, död 1412, var värd att kanonisera.³⁸

Furstehelgonen hade en funktion som legitimerare av ättlingarnas maktställning. Det är belagt att i Danmark verkade kung Valdemar för sin far Knut Lavards kanonisering 1170, och på kontinenten fanns

32. Christian Lovén, "Erikskulten i Uppsala", *Uppland* (2004), s. 13f.

33. Vauchez (1997) s. 85–103. Jfr också Cordelia Hess, "Hur man skapar ett helgon: normering och censur i senmedeltida kanonisationsprocesser", *Historisk tidskrift* 130:2 (2010), s. 191–214.

34. Översikt i Anders Fröjmark & Christian Krötzel, "Den tidiga helgonkulten", i Göran Dahlbäck (red.), *Kyrka-samhälle-stat* (Helsingfors 1997) s. 135ff.

35. Ellen Jørgensen, *Helgendyrkelse i Danmark* (Köpenhamn 1909) s. 51f.; Ludvig Daae, *Norges helgener* (Christiania 1879) s. 180–188.

36. Lundén (1983) s. 364f. Se nedan.

37. Sven Axelson, *Sverige i utländsk annalistik 900–1400* (Stockholm 1955) s. 199.

38. Ericus Olai s. 146.

furstesläkter med rader av helgon.³⁹ De vaga belägg vi har antyder en sådan rad i Magnus Ladulås – hertig Erik – Magnus Eriksson, men den är anmärkningsvärt sen.

Det finns en stor skillnad mellan de äldre skandinaviska furstehelgonen och de yngre: kultens intensitet. Olov och de övriga var föremål för en ofta livlig kult, understödd av kyrkan med avlatslöften och av världsliga makthavare med gåvor, och de hade egna dagar inskrivna i den liturgiska kalendern. De yngre fick nästan ingenting av detta, och runt om i Europa avtog lanseringen av kungliga helgon kraftigt efter slutet av 1200-talet.⁴⁰

För de yngsta namnen ovan, Magnus Eriksson och Margareta, handlar det om ett enstaka omnämnade av helgonryktet, skrivet långt från gravplatsen. Tillfälligheten hos dessa belägg gör att de källmässigt påminner om folkliga lokalhelgon. Sådana kulter av exempelvis en person som dött en våldsamt död var en internationell företeelse, och vallfarten kan ha varit livaktig på ett lokalt plan även om den inte gav något nedslag i det skriftliga källmaterialet och inte uppmuntrades av den kyrkliga ledningen.⁴¹

Magnus Ladulås hade inga likheter med de folkliga lokalhelgonen, utan det handlade om en kung som låg begravd i franciskanernas konventskyrka i Stockholm. Säkra belägg för kulten finns först från mitten av 1300-talet, den omtalas igen 1417, och så sent som 1442 byggde franciskanerna ett kapell i Uppgränna i Småland till ära för Gud och helige kung Magnus Ladulås.⁴² Emellertid tycks hans ättlingar inte ha visat något intresse för att understödja helgonkulten, och skälet till att den lanserades var kanske inte dynastiskt. Magnus Ladulås hade kraftigt understött konventet och själv valt gravplats där, och helgonkulten kan ha varit franciskanernas eget initiativ. Det skulle ligga i linje med utvecklingen på kontinenten, där franciskanerna vid denna tid ivrigt verkade för kulten av en rad nya helgon, såväl ordensmedlemmar som världsliga understödjare.⁴³ Vad som tydligt hände var att Magnus Ladulås-kulten

39. Fröjmark & Krötzel (1997) s. 135 ff.; Vauchez (1997) s. 177–183.

40. Vauchez (1997) s. 358–369 med not 375.

41. Lundén (1983); Vauchez (1997) s. 147–156.

42. Lundén (1983) s. 364f.; Brynolf Algotssons kanonisationsprocess 1417 i Claes Annerstedt (red.), *Scriptores rerum Svecicarum medii ævi*, 3:2 (Stockholm 1876) s. 156; Sigurd Pira, *Heligorskapellet i Holaveden* (u.o. 1930).

43. Vauchez (1997) s. 117ff.

inte vann något gehör hos lekmännen, och därför förde den en tynande tillvaro.

Troligen skedde Eriks och Valdemars helgonlansering i en miljö som var jämförbar med faderns, men här måste dynastiska motiv förutsättas. Det är viktigt att påpeka att skillnaden mellan en misslyckad och en lyckad helgonlansering framträdde först över tid. Franciskanerna hade säkert stora förhoppningar på sin kungagrav på 1290-talet, men miraklerna och de stora pilgrimsströmmarna uteblev. Det var inte självklart att en kultlansering av Erik och Valdemar skulle misslyckas, eftersom de till skillnad från sin far hade dött för fiendehand och alltså kunde betecknas som martyrer. I efterhand vet vi att förutsättningarna hade förändrats, att få nytillskott av denna sorts helgon skulle komma i fortsättningen, men det var förmodligen inte uppenbart i samtiden.

Skälen till flyttningen

Att hertig Eriks lik fanns i Uppsala 1322 har varit välkänt för forskningen sedan Peringskiöld tryckte brevet. Orsaken till att det togs upp ur graven i Stockholm har dock knappast diskuterats alls. Helgonkulten kan inte okritiskt tas som en förklaring, eftersom det inte finns belägg för att kulten var aktuell 1322, utan andra skäl måste prövas. Till dem hör att hertigarna kan ha bestämt var de ville begravas.

Den oss veterligt enda som granskat saken är Bjarne Beckman, som inte tvekar om orsaken. Han finner att "icke långt efter deras jordfästning i Stockholms storkyrka har en formlig helgonkult börjat att spira upp vid deras grav".⁴⁴ Flyttningen av hertig Eriks lik skulle ha skett för att Stockholm behärskades av hertigarnas gamla anhängare, medan rådet med ärkebiskopen nästan helt bestod av kungaanhängare. Flyttningen gjorde att kulten bättre kunde kontrolleras. Beckmans tes är att Erikskrönikan skrevs på uppdrag av Matts Kettilmundsson, och då denne hörde till de gamla hertiganhängarna är det inte förvånande att likets flyttning förtegs.⁴⁵ Flyttningsskälet skulle således ha varit politiskt men betingat av en helgonkult. Rådet, förmyndarregeringen, motsatte sig en kult som hotade att riva upp de gamla såren från brödrastriderna. I Uppsala domkyrka hade man vana vid att administrera vallfart, och man kunde tona ned kulten.

44. Beckman (1953) s. 297.

45. Beckman (1954) s. 121f.

Mot denna tolkning kan invändas att det är en gissning att rådet såg någon fara i en kult av hertig Erik. Han var den sittande kungens far, och en spirande helgonkult kunde bara förbättra legitimiteten för lille Magnus. Ett avgörande motargument är att Uppsalakyrkan i brevet 1322 erbjöd andra kyrkor att hämta hertigens lik (se nedan). Det kunde därför ha hamnat någon annanstans, utanför den högsta kyrkoledningens direkta kontroll.

I 1322 års dokument finns två aktörer, rådet och Uppsalakyrkan. Ärkebiskop Olov var självskriven i rådet och återfinns således bland båda aktörerna. Uppsalakyrkan hade mottagit Eriks kropp som deposition, på begäran av rådet. Det kan betyda att ärkebiskopen och domkapitlet varit ovilliga att ta emot det, men formuleringen kan också ha varit ett sätt att ge legitimitet åt likets flyttning.

Dokumentets bärande punkt är att "envar som därtill vore hugad och hade rätt" kunde återta liket nu eller i framtiden. Här finns en hänvisning till juridik som gör tolkningen lättare. De som kunde vara hugade och berättigade att hämta ett lik var kyrkliga institutioner där den avlidna personen hade avtalat gravplats. Dokumentet var en efterlysning.

Det kan inte uteslutas att motsvarande skrivelse utfärdades angående hertig Valdemars kvarlevor, men det hade varit enklare att behandla båda samfällt. Vi vet inte om Valdemars lik fanns i Uppsala redan då skrivelsen utfärdades, men de lades i samma grav.

Hertigarnas bevarade testamente från fängelset innehåller inget om begravningsönskemål. Alla kloster får 20 mark, klarissorna och stadskyrkan i Stockholm 40, men cisterciensnunnorna i Riseberga i Närke 100 mark.⁴⁶ Riseberga framstår alltså som synnerligen gynnat. Hertigarna visade ett uppenbart intresse för cisterciensnunnekloster även i sina tidigare donationer. De godsgåvor till kloster som är belagda skedde 1307–1308 och gällde i tur och ordning Sko, Riseberga, Vreta och Gudhem.⁴⁷ Tanken kan framkastas att de 100 marken i testamentet hade med val av gravplats att göra, men motargumentet är att då borde någon kort formulering om detta ha medtagits.

Emellertid är det uppenbart att flera testamenten var utfärdade. Åter-

46. DS 2132.

47. Sammanställning av hertigarnas donationer i Jerker Rosén, *Kronoavsöndringar under äldre medeltid* (Lund 1949) s. 157f.

igen förefaller Beckman vara ensam om att ha observerat saken.⁴⁸ En Lübeckborgare kvitterade 1324 en penninggåva *de testamento dominorum ducum erici et waldemari*.⁴⁹ Den nämns inte i det bevarade testamentet. Vidare hänvisades i september 1318 till hertigarnas testamente angående instiftandet av ett kanonikat i Linköpings domkyrka.⁵⁰ Kanonikatet nämns i det bevarade testamentet, men inte de gårdar som det nu tilldelades. Det kan betyda att en mera utförlig text fanns. Någon datering av detta andra testamente anges inte, men då även det uppges vara gemensamt får det antas ha upprättats i fängelset. Orsaken till att hertigarna skrev gemensamma testamenten måste ha varit att de hölls i fängsligt förvar; det normala hade givetvis varit att de separat bestämde om sin kvarlåtenskap. Vidare skall hertigarna, enligt ett dokument från 1321, på sitt yttersta muntligen ha lovat Sigtuna dominikankonvent en gåva för sina synder.⁵¹

Dessutom hade hertig Valdemar upprättat ett eget testamente. I september 1318 överlät Valdemars änka en ö i enlighet med hans testamente.⁵² Kanske samma dokument åsyftas 1329, då Valdemar uppges ha givit i uppdrag att grunda en prebenda i Uppsala domkyrka.⁵³ I detta fall kan utfärdandet ligga längre tillbaka i tiden.

Erikskrönikans bild av hertigarnas fångenskap modifieras delvis av dessa flerfaldiga testamenten. Särskilt uppgiften om ett muntligt gåvoförlofte tyder på att de inte tillbringade sina sista dagar i total isolering.

Att Valdemar hade upprättat ett eget testamente behöver inte betyda att även Erik hade gjort det. Här erbjuder sig en förklaring till att Uppsalakyrkan 1322 bara efterlyser intressenter till Eriks kvarlevor: Valdemars testamente kan ha innehållit en bestämmelse om gravplats. Det finns också en rad belägg för att gravplats bestämdes oberoende av

48. Beckman (1954) s. 123 med not 26. I hans lista i not 26 bör DS 2373 strykas. Vi tackar Sigurd Rahmqvist för hjälp i denna fråga.

49. DS 2472.

50. DS 2163; Herman Schück, *Ecclesia Lincopensis: studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa* (Stockholm 1959) s. 421.

51. "circa extrema vite sue, nobis in remedium peccaminum suorum. viue uocis oraculo contulerunt"; DS 2294.

52. "inter cetera testamenti sui dona"; DS 2164. Möjligen syftar även DS 2247 (1320) på ett testamentariskt förordnande.

53. "prebende quam clare memorie dominus waldemarus olim dux swecie, in ipsa ecclesia fundari mandauit"; DS 2745; Göran Dahlbäck, *Uppsala domkyrkas godsinnhav* (Stockholm 1977) s. 138f.

testamenten, i samband med överlämnandet av en gåva.⁵⁴ I hertigarnas gemensamma testamente skulle kanonikat stiftas i Uppsala, Linköpings och Skara domkyrkor.⁵⁵ Att Valdemar dessutom ville instifta en prebenda i Uppsala domkyrka ger en viss sannolikhet för att det var här han ville begravas. Önskemål om gravplats kan ha funnits i det testamente eller gåvobrev som handlade om instiftandet av prebendan, men detta finns inte avskrivet i domkyrkans register.⁵⁶ En viss förvirring tycks ha rått efter hertigarnas död: deras bevarade testamente från 1318 finns i avskrift i Uppsalaregistret, men det man skrivit av är en vidimation från 1321.⁵⁷

Man kan 1322 ha varit osäker på om hertig Erik hade ingått ett sådant avtal med något kloster, och därför utfärdade Uppsalakyrkan en kungörelse eller cirkulärskrivelse för att få besked. Att ingen tidsgräns för hämtningen utsattes kan tolkas som att man i Uppsala inte var entusiastisk över flyttningen, men det kan också handla om att man ville undvika varje anklagelse om att ha erhållit liket på orättfärdigt sätt.

Klart står att varken en stadskyrka eller en domkyrka var någon typisk begravningsplats för två kungasöner. Sedan åtminstone 1160-talet gravsattes svenska kungar, drottningar och kungabarn regelmässigt i kloster. Tanken kan därför ha varit att hertigarnas kvarlevor skulle tas upp och flyttas till ett kloster, kanske Riseberga. Det är också möjligt att Valdemar valde att begravas i Uppsala domkyrka och därmed gjorde ett avsteg från den svenska traditionen. Planerna på en klosterbegravning för Erik kan dock ha kvarstått. Flyttningen av hans lik till Uppsala var då bara en tillfällig åtgärd.

Med denna tolkning blir det svårförklarligt varför man tog upp Eriks lik innan man visste vart det skulle föras. Man borde ha utfärdat en efterlysning då hertigarna fortfarande vilade i sin första grav.

En helgonkult med politiska förtecken förklarar flyttningen bättre.

54. Anna Waško, *Frömmigkeit und Ritteridee im Lichte der schwedischen ritterlichen Testamente aus dem 14. Jahrhundert* (Krakow 1996) s. 31f. med not 68. Ett exempel är DS 1920 (1313).

55. Instiftandet av kanonikaten genomfördes bara delvis, se Schück (1959) s. 421 och Dahlbäck (1977) s. 91.

56. Enstaka andra dokument kring prebendor eller gravar som kunde förväntas finnas avskrivna i registret saknas, t.ex. DS 941 (1287), DS 1605 (1309), DS 4635 (1350) samt DS 6375 (1360). Här är orsaken att domkyrkan inte behöll de donerade godsens. Vi tackar Göran Dahlbäck för hjälp i denna fråga.

57. DS 2321, DS 3849 s. 357.

En lansering av fadern och farbrodern som helgon gav legitimering åt den lille kungen och var därmed i förmyndarregeringens intresse. Vidare var en hel helgonkropp en ytterst åtråvärd relik med stor potential att generera inkomster från pilgrimer, och om ingen annan kyrka kunde göra anspråk på den tillföll den nu Uppsala domkyrka. Som nämnts kunde man inte i förväg veta att en kultlansering skulle misslyckas. Enligt denna tolkning kan ärkebiskopen ha varit pådrivande då rådet beslutade att kropparna skulle grävas upp. Uppsalakyrkan hade stått på kungens sida under brödrastriderna, och man hade haft konflikter särskilt med hertig Valdemar. En uppgörelse skedde dock 1316, och 1318 återfanns ärkebiskopen bland hertigpartiets män.⁵⁸

Det framgår inte av källorna när kulten av Erik och Valdemar lanserades, men det är svårt att argumentera för att det skulle ha skett långt efter deras död. Det är i efterdyningarna av maktkampen som motiv till helgonlanseringen skall sökas, i harmen över deras plågsamma död och i behovet av barnkungens legitimering.

Erikskrönikans tystnad gör det osannolikt att helgonkulten hade folkligt ursprung. Den borde då ha uppstått i och med att hertigarnas död blev känd 1318, eftersom helgonkulten ofta blossade upp mycket hastigt.⁵⁹ Det vore märkligt om inte ryktet hade nått krönikörens öron då han skildrade sin sista händelse, avrättningen av Magnus Birgersson sommaren 1320. Det förefaller helt otänkbart att han skulle ha undlåtit att nämna denna upphöjelse av sin huvudperson om han hade känt till den. Det kan inte uteslutas att helgonryktet började spira efter sommaren 1320, men en annan tolkning ligger närmare till hands: kulten var en idé som föddes inom rådsakretsen 1322. Tanken att det fanns rent religiösa motiv kan inte avvisas, men det är uppenbart att en sådan kult också skulle öka Magnus Erikssons legitimitet.

Om man verkligen hade gjort propaganda för kulten hade den säkert kunnat få en viss spridning, men någon fortsatt satsning från Uppsalakyrkans sida är inte belagd. Klagodikten finns bevarad i någon form, och en bättre skriftkälla eller tradition måste ha funnits eftersom Ericus Olai kunde nämna saken, men vi har inga spår av helgonlegend, mirakelsamling eller officium. Hertig Valdemars prebenda, senare kallad "hertigarnas prebenda", fanns kvar medeltiden ut i Eriks och Olovs

58. Rosén (1939) s. 264–279, 286f., 304.

59. Anders Fröjmark, *Mirakler och helgonkult* (Uppsala 1992) s. 102ff.

kapell söder om högkoret.⁶⁰ I kung Magnus och drottning Blankas testamente 1346 ges skrudar till altaret ”som är byggt för vår fars och farbrors själar”.⁶¹ Formuleringen kan tolkas som att prebendan hade fått ett eget altare, men någon helgonkult går inte att läsa ut av detta.

Orsaken till att ärkebiskopen först medverkade i flyttningen av liken och sedan tydligt tappade intresse för att satsa på kulten är okänd. En lockande förklaring är att behovet försvann. Den politiska situationen visade sig snart vara stabil, och Magnus Erikssons regering fram till 1350-talet är en av de längsta fredsperioderna i Sveriges äldre historia.

En samlad tolkning går att göra: Hertigarna begravdes 1318 i Stockholms stadskyrka. Furstehelgon hörde egentligen till ett äldre skede, men här fanns två klara aspiranter. Någon folklig kult tycks inte ha uppstått, men rådet såg möjligheten att ge den lille Magnus Eriksson större legitimitet genom att lansera hans far och farbror som helgon. Ärkebiskopssätet Uppsala, där man höll på med Skandinaviens mest ambitiösa byggnadsprojekt, var en lämpligare kultplats än Stockholms stadskyrka. Hertigarnas kvarlevor grävdes upp 1322. För att undvika framtida tvister utfärdade ärkebiskopen en skrivelse där det efterfrågades om någon kyrka hade avtalat med hertig Erik om gravplats. Att flyttningen till Uppsala domkyrka var en extraordinär handling framgår dels av den märkliga efterlysningen, dels av att alla andra svenska furstar sedan 1150-talet hade begravts i kloster. Ett fristående skäl till flyttningen kan dock ha varit att hertig Valdemar hade önskat begravas i Uppsala. Hertigarna begravdes sida vid sida i högkoret, och en av änkorna gjorde en storslagen donation av kyrklig utstyrelse till domkyrkan och till graven. Det politiska behovet av en helgonkult försvann dock snart, och det tänkta vallfartsmålet blev en vanlig furstegrav.

Lanseringen av hertigarna som helgon kan tillskrivas ett politiskt syfte, legitimering av Magnus Erikssons trontillträde. Ungefär samtidigt skrevs Erikskrönikan, och här har forskningen inte haft några svårigheter att identifiera propagandainslag. Krönikan är solidarisk med att den unge kungen hade kommit till makten genom val, är avog mot en stark kungamakt och utländska gunstlingar och skildrar kungaförmynd-

60. Göran Dahlbäck, *Uppsala domkyrkas godsinnehav med särskild hänsyn till perioden 1344–1527* (Stockholm 1977) s. 138f.

61. DS 4069.

dare med sympati.⁶² Helgonlanseringen står inte i motsatsställning till krönikans tendens, eftersom det var genom kungen som förmyndarregeringen hade sin makt. Krönikan var definitivt ingen helgonlegend, men Sven-Bertil Jansson har framhållit att hertigarnas fångenskap och död är en skildring av ett martyrium, med paralleller i beskrivningar av Jesu lidande och död.⁶³

Betraktad som propaganda framstår helgonlanseringen som ett misslyckande. Krönikan ter sig i våra ögon betydligt mera lyckad, även om det inte finns några belägg för att texten spreds förrän på 1400-talet. Furstehelgonens tid var förbi, men genren rimkrönikor var mycket aktuell i Europa.⁶⁴

Ombegravningen och dateringen av Erikskrönikan

Erikskrönikans slutpunkt är skildringen av hur den lille Magnus Eriks-son erhöll först den svenska kungakronan och sedan den norska. Det skedde 1319. Egentligen är den yngsta händelse som omtalas avrättningen av den detroniserade kung Birgers son Magnus. Den skedde 1320, troligen 2 juni.⁶⁵ Avrättningen är emellertid i krönikan placerad före kungavalet. Forskningen har varit i stort sett överens om att den felaktiga kronologin här var retoriskt nödvändig, dels för att berättelsen då fick en logisk final, dels för att kungavalet inte skulle framstå som juridiskt tveksamt. Avrättningen utgör en bakre tidsgräns för krönikans tillkomst.

I *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* behandlas Erikskrönikan av Jerker Rosén (1959). I dateringsfrågan anges att krönikan tillkom på 1320-talet och troligen under dess första hälft. En ung riddare "herr Bo" figurerar i krönikans slutparti, och tillägget "Gud giffue hans siäle nade ok ro" visar att han sedermera avlidit. Han identifieras som riddaren Bo Nilsson (Natt och Dag), som utfärdade sitt testamente 9 september 1322 och därefter inte omtalas som levande i källorna. Testamentet utgör därmed en bakre tidsgräns för krönikans tillkomst.⁶⁶

Kulturhistoriskt lexikon är ett auktoritärt verk, särskilt då man söker

62. Andersson (1958) s. 111–114; Jerker Rosén, "Erikskrönikan", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* (Malmö m.fl. 1956–) bd 4 (1959) sp. 32f.

63. Sven-Bertil Jansson, *Medeltidens rimkrönikor: studier i funktion, stoff, form* (Stockholm 1971) s. 171–175.

64. Ingvar Andersson, *Källstudier till Sveriges historia 1230–1436* (Lund 1928) s. 7–15; Jansson (1971) s. 74–84.

65. Avrättningens datering diskuteras i Rosén (1939) s. 358 med not 74.

66. Rosén (1959) sp. 29.

upplysningar om förhållanden i de nordiska grannländerna. Det är beklagligt att Rosén inte framhåller hur omfattande dateringsdiskussionen har varit. Frågan hör inte till de brännande i svensk historisk forskning, men den är stundtals av betydelse. I monografen *Rikets råd och män* påpekar Herman Schück att det är oundvikligt att krönikören påverkades av sin omedelbara samtid och att krönikans osäkra datering därför gör det svårt att använda den för en analys av det viktiga mötet i Skara 1318.⁶⁷ Vidare diskuterar Fulvio Ferrari i en artikel vilken miljö krönikan var tänkt att framföras i. Han finner att analysen försvåras av den olösta dateringsfrågan, eftersom kretsen av aristokrater vid hovet växlade under de aktuella åren.⁶⁸ Slutligen har Erikskrönikans tillkomst ingående behandlats i en monografi av Bengt R. Jonsson, postumt utgiven 2010.⁶⁹

Rolf Pipping sammanfattar den äldre diskussionen i sin *Kommentar till Erikskrönikan* (1926). Hans egen slutsats är att verket författats tidigt, strax efter hertigarnas död. Han räknar upp flera händelser som borde ha medtagits om krönikan skulle ha författats sent. De är Matts Kettilmundssons avgång från drotsämbetet 1322 och hans död 1326, flyttningen av hertig Eriks lik till Uppsala 1322 samt, framför allt, kung Birgers död 31 maj 1321. Pipping finner att riddare Bo inte kan identifieras.⁷⁰

Identifieringen av krönikans riddare Bo med Bo Nilsson (Natt och Dag) framfördes första gången av Ingvar Andersson 1928. Han placerar förslaget i en not och reserverar sig för riktigheten.⁷¹ I Jerker Roséns avhandling om brödrastriderna (1939) får identifieringen större utrymme. Rosén framför där ett attraktivt förslag till när och var Erikskrönikan skrevs, eller snarare bestämdes. Det utgår från hur vissa av den förlorande sidans viktigaste aktörer inte skildras negativt i krönikan. Rosén pekar på att flera av de ännu levande huvudpersonerna återfanns kring hertiginnan Ingeborg, änka efter Erik, på Varbergs slott. Här var de samlade fram till 1321–1322, då kretsen splittrades. Denna kombination stupar dock på Bo Nilssons testamente, och Rosén tvingas anta att huvuddelen av verket

67. Herman Schück, *Rikets råd och män: herredag och råd i Sverige 1280–1480* (Stockholm 2005) s. 43.

68. Fulvio Ferrari, "Literature as a performative art: Erikskrönikan and the making of a nation", i Massimiliano Bampi & Fulvio Ferrari (red.), *Lärdomber oc skämptan: medieval Swedish literature reconsidered* (Uppsala 2008), s. 56.

69. Jonsson (2010).

70. Rolf Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan* (Helsingfors 1926) s. 764–795.

71. Andersson (1928) s. 102, not 1.

skapades i hertiginnans krets men att modifieringar skedde efter 1322.⁷²

Ingvar Andersson föreslår senare, i anslutning till ett dateringsförsök av Gunnar Bolin, att krönikan författades som ett slags furstespegel för Magnus Eriksson i början av 1330-talet. Här finner han Bo Nilssons testamente från september 1322 vara av avgörande betydelse för dateringen, och han undviker att ta ställning till varför kung Birgers död inte omtalas. Att Matts Kettilmundsson inte får någon förbön av typen "Gud giffue hans siäle nade ok roo" fastän han avled 1326 beror på att Matts nämns så ofta i krönikan att det skulle ha blivit störande.⁷³

Gisela Vilhelmsdotter gör en uppdelning i inomtextuella och utomtextuella dateringsgrunder. Hon finner att den sistnämnda metoden, som går ut på att göra jämförelser med andra verk såsom Konungastyrelsen, inte ger övertygande resultat. Efter en granskning kommer hon fram till att den sena dateringen inte stöds av några inomtextuella argument. Vilhelmsdotter framhäver att kung Birger framställs som för alltid fördriven från riket och att denna passus inte skulle ha funnits om kungen varit död. Riddare Bo kan ha varit norrman eller dansk. Slutsatsen blir att krönikan författats före kung Birgers död i maj 1321.⁷⁴

Nyligen har dateringen diskuterats av Corinne Péneau. Efter en sammanfattning av forskningsläget för hon fram argument som väl får betecknas som utomtextuella. Utgångspunkten är en observation av Birgitta Fritz, att krönikan använder uttrycket *borgh ok land* som en omskrivning eller ett attribut för makten över riket, och samma uttryck dyker upp tidigast 1335 i bestämmelserna för kungaval. Péneau finner att krönikan kan ha skrivits till Magnus Erikssons Eriksgata 1335. Till detta fogar hon det gamla konstaterandet att inledningen till skogsstadgan för Trögd i Uppland, "Tröghbolagh", har stora likheter med Erikskrönikans prolog. Hon anger att Tröghbolagh "utan tvivel" redigerades i samband med Eriksgatan 1335. Péneaus slutsats är att flera skäl talar för att krönikan skrevs strax före den unge kungens Eriksgata, men att man inte med säkerhet kan ange en närmare datering än mellan 1322 (Bo Nilssons testamente) och 1335.⁷⁵

72. Rosén (1939) s. 347–353.

73. Andersson (1958) s. 144–158, 135ff.

74. Gisela Vilhelmsdotter, *Riddare, bonde och biskop* (Stockholm 1999) s. 23–36.

75. Corinne Péneau (red.), *Erikskrönika: Chronique d'Erik: première chronique rimée suédoise (première moitié du XIVe siècle)* (Paris 2005) s. 32ff. Hänvisning görs till Birgitta Fritz, *Hus land och län: förvaltningen i Sverige 1250–1434. I* (Stockholm 1972) s. 35.

Bengt R. Jonsson pekar ut en trolig författare till krönikan, hertig Eriks sekreterare Tyrgils Kristineson, och finner att initiativtagaren var Birger Persson (Finstaätten). Tyrgils var Skarakanik och Birger lagman i Uppland, vilket förklarar krönikans blandning av västsvenska och uppländska drag. Jonsson ifrågasätter inte identifieringen av riddare Bo utan finner att krönikan skrevs 1323–1326.⁷⁶

Alla dateringsförsök sedan 1928 har haft att ta hänsyn till sammanställandet av krönikans avlidne riddare Bo med den Bo Nilsson (Natt och Dag) som utfärdade sitt testamente 1322. Vid en granskning framstår identifieringen inte som övertygande.

Bo Nilsson (Natt och Dag) nämns första gången 1306, då han är trolovad.⁷⁷ År 1307 kallade hertigarna honom "vår käre och trogne" och hade skänkt honom två gårdar i Östergötland.⁷⁸ Han är därigenom belagd som hertigarnas man, men 1311 bekräftade kung Birger donationen av gårdarna i två dokument.⁷⁹ Rosén finner att Bo var en av de män som hade övergått till Birgers sida på grund av intressegemenskap med aristokratin i kungens råd.⁸⁰ År 1314 betecknas han som *dominus* och hade alltså uppnått riddarvärdigheten.⁸¹ Övergången till kungens parti blev inte permanent. Viktigast är att Bo Nilsson var en av exekutorerna i hertigarnas bevarade testamente.⁸² Den 3 april 1318 omnämndes han som lagman i Östergötland i stället för Knut Jonsson, som hade varit kungens man.⁸³ Troligen samma månad fick han kvitto för ett lån till hertig Valdemars änka.⁸⁴ Han är belagd i hertiginnornas råd i oktober 1318.⁸⁵

I sitt testamente 1322 anger sig Bo Nilsson vara själsligt frisk men kroppsligt bräcklig.⁸⁶ Formuleringen är vanlig i testamenten, men

76. Jonsson (2010) s. 21, s. 83–87 och *passim*. Identifieringen framförs mera kortfattat redan i Bengt R. Jonsson, "Bråvalla och Lena: kring balladen SMB 56.", *Sumlen* (1992–93), s. 230–234.

77. DS 1504.

78. DS 1529.

79. DS 1775, DS 1780.

80. Rosén (1939) s. 244.

81. DS 1972. Beckman (1954) s. 397, not 79, anför ett belägg från 1313 som inte har kontrollerats här.

82. DS 2132.

83. Rosén (1939) s. 296. Dokumentet talar endast om en *dominus* Bo, men att det handlar om Bo Nilsson bekräftas av att han bär lagmanstiteln 1322 (DS 2326).

84. Rosén (1939) s. 295, not 49.

85. DS 2143; Rosén (1939) s. 309.

86. DS 2348.

utfärdarna kan ofta beläggas ha avlidit strax efteråt. Hustrun Cecilia Knutsdotter nämns som änka 1328.⁸⁷

Detta skall jämföras med Erikskrönikans korta uppgifter om riddare Bo. Han förekommer bara i skildringen av en strid vid Karleby i Västergötland i mars 1318. En här bestående av bönder och ett fåtal hovmän anfölls av kung Birger och dennes danska hjälptrupper som svekfullt bröt en tredagarsfrist. Bondehären besegrades, och hovmännen tillfångatogs. ”En vnger riddare het herra boo / gud giffue hans siäll nade ok roo / han took thz i dagh mellom them / ok sidhan foro bönderne heem”.⁸⁸ Bo åstadkom således ett avtal som räddade bönderna efter att stridens utgång stod klar.

Viktigast är att krönikan betecknar riddare Bo som ung 1318, medan dokumenten visar att Bo Nilsson då bör ha varit 30 eller kanske 40 år gammal.⁸⁹ Hur länge en man kunde kallas ung på 1300-talet går knappast att utreda. I Erikskrönikan används ordet sparsamt, och bara i ett fall är en identifiering möjlig: En av huvudpersonerna, Matts Kettilmundsson, kallas *vnger* i samband med Landskronestriderna 1300, och då var han omkring 20.⁹⁰ I fortsättningen kallas han *herra matius*. I Sturekrönikan (omkr. 1500) betecknas Sten Sture d.ä. som *en wng man* 1464, och han var då omkring 24.⁹¹

En annan möjlighet är att det handlar om Bos sociala ställning snarare än hans verkliga ålder. Georges Duby har visat att i nordvästra Frankrike på 1100-talet användes uttrycket *juventes* (ungefär ”ungdomar”) om riddare som var ogifta, och ibland om sådana som var gifta men inte hade blivit fäder. I ett extremfall handlade det om en 45-åring. *Juventes* förväntades under några år föra ett kringresande liv ägnat åt stridskonst.⁹² I Karlskrönikan finns kanske en återspeglning av detta där det berättas att ”the vnga hälethe (hjältar) räna mz spär / oc öfde ther dyst mz myken kraft”.⁹³

87. Folke Wernstedt, Hans Gillingstam & Pontus Möller (red.), *Äldre svenska frälseläkter: ättartavlor. 1* (Stockholm 1957–89) s. 316b.

88. Erikskrönikan v. 4103–4141, de citerade verserna 4138–4141; Pipping (1926) s. 689f.; Rosén (1939) s. 296.

89. Jfr Beckman (1954) s. 397, not 79.

90. Erikskrönikan v 1558f.; Beckman (1953) s. 11f.

91. Gustaf Edvard Klemming (red.), *Svenska medeltidens rim-krönikor 1–3* (Stockholm 1865–68), bd 3, v. 4441.

92. Georges Duby, ”Dans la France du Nord-Ouest: au XIIe siècle: les ‘Jeunes’ dans la société aristocratique”, *Annales: economies, sociétés, civilisations* 19 (1964), särskilt s. 835ff.

93. *Svenska medeltidens rim-krönikor*, bd 2, v. 5176f.

Det som gör det möjligt att använda Dubys definition är att Bo Nilsson tycks ha dött barnlös. Men han var gift, och trolovningen är belagd mer än tio år före slaget vid Karleby. Att den franska ridderliga beteckningen skulle ha levt med full verkan i det tidiga 1300-talets Sverige förefaller vara ett alltför djärvt antagande. Med tanke på Bo Nilssons mycket framskjutna ställning i hertigpartiet skulle man dessutom förvänta sig något annat epitet än detta.

Det finns oklarheter kring själva striden i mars 1318 då riddare Bo deltog. Bo Nilssons starka hertiganknytning vid denna tid visar vilken sida han skulle ha stått på om han befann sig i Karleby: böndernas. Emellertid var Bo Nilsson utpräglad östgöte.⁹⁴ Karlebystriden inträffade i Västergötland, nära Falköping, och en annal anger att många västgötar dog.⁹⁵ Det är märkligt att han som östgöte skulle uppträda med västgötska bönder. Möjligheten måste påpekas att att krönikans riddare Bo i stället hörde till kungens trupper, som anges ha bestått av hovmän. Hans insats var att han genom förhandlingar hindrade en slakt på de kvarvarande bönderna. Var den förlorande sidans tillfångatagna hovmän i en position att föra förhandlingar som räddade bönderna? Att framhäva uppgörelsen som en god gärning är ett bondevänligt inslag i krönikan, och flera finns.⁹⁶ Om den goda gärningen utfördes av en motståndare bryter det knappast krönikans tendens, eftersom andra män på motståndarsidan skildras utan antipati.⁹⁷ Kanske riddare Bo initialt gick emot sin befälhavare då han åstadkom stilleståndet. Rosén påpekar att krönikan nämner nästan okända frälsemän från Västergötland som stupade 1309 och finner detta vara en återspeglning av att den författades i västra Sverige. Särskilt intressant som en möjlig parallell till Bo är en riddare Gudsärk, vars död omtalas i beklagande ordalag trots att han hörde till kungasidan.⁹⁸

Identifikationen av krönikans unge riddare Bo med dokumentens Bo Nilsson förlorar sin trovärdighet då man granskar detaljerna. Den skulle knappast godtas i en genealogisk utredning.

94. Rosén (1939) s. 233, not 46.

95. Årboken 266–1430 (omkr. 1420) i *Annales Suecici medii aevi* s. 284. Beckman (1953) s. 280f. diskuterar slagets strategiska och taktiska förutsättningar.

96. Pipping (1926) s. 525, 586f.; Ferrari (2008) s. 69–71.

97. Ferrari (2008) s. 60–68.

98. Rosén (1939) s. 350f., *Erikskrönikan* v. 3274–3279.

Slutsatsen blir att vi måste återgå till Pippings ståndpunkt: Bo kan inte identifieras.⁹⁹ Det är i sig inte överraskande. En frälseman, även en riddare, som dog ung gav få nedslag i dokumenten. Att Bo fick en plats i Erikskrönikan berodde på att han tydligen gjorde något minnesvärt. Rosén framhäver att 1318–1319 dyker flera tidigare okända män upp på såväl kungens som hertigarnas sida, och några av dem är bara belagda en enda gång. En av de nya männen är riddare redan i första belägget. Vidare försvinner en rad av hertigarnas anhängare ur dokumenten vid samma tid och kan förmodas ha avlidit 1318–1319: efter Karlebylaget i mars 1318 pågick belägringar och fälttåg under ytterligare ett år.¹⁰⁰

Utmönstrandet av Bo Nilsson ur diskussionen gör att Erikskrönikans datering blir mindre problematisk. Att kung Birgers död, hertigarnas ombegravning och andra relevanta händelser förefaller vara okända för krönikören förklaras enklast med att de ännu inte hade inträffat. Krönikan, eller åtminstone dess slutparti, författades troligen 1320–1321. Roséns förslag till beställarmiljö på Varbergs slott måste beaktas på nytt. Detta kullkastar inte Bengt R. Jonssons rön, då även den trolige författaren Tyrgils Kristineson fanns i hertiginnans krets vid denna tid.

The holy dukes Erik and Valdemar

The Swedish dukes Erik and Valdemar died in captivity in 1318 as prisoners of their brother king Birger Magnusson. According to the contemporary Erik's Chronicle, they were buried in the Stockholm town church. However, in 1322 the archbishop and chapter of Uppsala cathedral declared that they had received Duke Erik's body in deposition and that anyone who had the right to it could claim it. In the 1320's, the widow of one of the dukes donated rich vestments for their grave in Uppsala cathedral. In the early 1700s a grave with two skeletons was discovered near the main altar, and the coffins were decorated with golden crowns.

According to a chronicle written in Uppsala around 1470, the dukes were held to be saints. The reason for moving their remains was probably that the Royal council wanted to introduce this cult in order to strengthen the

99. En genomgång av *Sveriges medeltida personnamn*, häfte 3 (Stockholm 1974) och de nordiska diplomatierna under de aktuella åren har inte givit några uppslag till alternativa identifikationer.

100. Rosén (1939) s. 300–305.

position of Duke Erik's son Magnus, who had acceded to the throne in 1319 at the age of three. Throughout Europe the age of princely saints was coming to an end, and no further attempts to establish this saints' cult are known. Most likely its need disappeared when the political situation proved to be stable.

Erik's Chronicle is a panegyric of Duke Erik. Its dating has been debated, with propositions ranging from 1320 to 1335. If it was written at the later date it is surprising that neither the re-burial in Uppsala cathedral nor the death of king Birger in 1321 appear to have been known to the author. The late dating is based on the Erik's Chronicle's mention of "the young knight Bo, God have mercy on his soul", who took part in a battle in 1318 but obviously died before the chronicle was written. The knight has been identified as Bo Nilsson (Natt och Dag), who died between 1322 and 1328. But this claim is improbable: Bo Nilsson held prominent positions, was married and was at least 30 years old in 1318. Erik's Chronicle was probably written in 1320–1321.

Keywords: Sweden, Middle ages, Erikskrönikan, Erik's Chronicle, saints; funeral rites and ceremonies, historiography, Erik Magnusson, Valdemar Magnusson, Uppsala domkyrka